

Měřínský, Zdeněk

**Středověké hrádky a tvrze na jihozápadní Moravě (Jihlavsko a
Telečsko)**

Archaeologia historica. 1977, vol. 2, iss. [1], pp. 37-44

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139165>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20240828

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Středověké hrádky a tvrze na jihozápadní Moravě (Jihlavsko a Telečsko)

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Středověké hrádky a tvrze jsou významnou součástí archeologických lokalit Českomoravské vrchoviny. V tomto příspěvku se pokusím stručně zhodnotit dosavadní stav výzkumu drobných středověkých opevnění na Jihlavsku a Telečsku. Z dřívějších prací registrují tvrze příslušné svazky Vlastivědy moravské (Pátek 1901; Dvorský 1906; Tiray 1913), místopisné příručky (Hosák 1938; 1967), disertační práce J. Ungera (1968) a většinu lokalit uvádí spolu s archeologickými nálezy či materiálními pozůstatky v terénu i diplomová práce J. Bláhy (1968). Hrádky a tvrze na zaniklých osadách jsou registrovány v soupisech těchto lokalit (Červinka 1942; Hosák 1931; Nekuda 1961) i v některých dílčích studiích (Měřínský 1976; 1977). Jinak je řada drobných zmínek o středověkých fortifikacích roztroušena v nepřehledném množství vlastivědné regionální literatury.

V počáteční fázi současného výzkumu byly středověké fortifikace registrovány především v souvislosti s průzkumem zaniklých středověkých osad (Měřínský 1976, 405–417): Vzhledem k důležitosti drobných středověkých fortifikací pro nástin celkového vývoje osídlení v oblasti a řešení řady dílčích otázek souvisejících i s problematikou zaniklých středověkých osad, kolonizace oblasti, vznikem a vývojem majetkové držby atd., bylo přistoupeno ke komplexnímu zpracování středověkých hrádků a tvrzí. Poznatky, které byly dosud získány, jsou obsaženy v tomto příspěvku. Je však nutno si uvědomit, že se mnohdy jedná o poznatky předběžné nebo o dílčí závěry, nemající obecnou platnost a vyplývající z dosavadního stavu zpracování celého tématu.

Tak jako v případě zaniklých středověkých osad používám pro vymezení sledované oblasti a její další rozčlenění dělení dle příslušnosti lokalit k jednotlivým feudálním panstvím, neboť toto dělení nejlépe odpovídá kontinuitě historického vývoje. Pro jednotnost používám dělení panství tak, jak je uvádí L. Hosák (1938). Celý zkoumaný region je zhruba vymezen bývalými panstvími Jihlava, Batelov, Třešť, Telč, Želetava, Nová Říše, Brtnice a Luka nad Jihlavou.

Excerpcí zápisů v literatuře a historických pramenech, z nichž je prozatím zpracována pouze menší část (část ZDB a P), i povrchovými průzkumy v terénu je dosud ve sledované oblasti registrováno 37 drobných středověkých opevnění. Z nich u 18 lokalit jsou dochovány materiální pozůstatky těchto objektů (příkopy, valy, zbytky zdíva v pozdějších objektech, atd.) a v několika dalších případech lze odůvodněně předpokládat, že stavební zbytky tvrzí jsou ukryty ve zdech panských dvorů, sýpek a zámků (Třešť, Okříšky, Příseka, Želetava, Kněžice, Puklice). Podle dalších 18 vesnic se psala drobná šlechta. Ačkoliv nemůžeme usuzovat na základě predikátu, že v obci stávala tvrz, je nutno tyto

lokality podrobně studovat případ od případu a především provést důkladnou analýzu všeho pramenného materiálu.

Při této příležitosti bych chtěl upozornit na obtíže, jež vyplývají z nedostatečného stavu našich poznatků v některých pomocných vědách historických, zejména v genealogii, která je pro studovanou problematiku velice důležitá. Podobně i v historickém místopisu (především v identifikaci osad shodných jmen) je celá řada nejasností a omylů, které přecházejí z jedné publikace do druhé. Řada těžkostí vyplývá i ze zcela nedostatečně vybavených rejstříků některých starších edic pramenů.

V historických pramenech se nejčastěji tvrze a hrádky na jihozápadní Moravě uvádějí latinským termínem „municipium“. 15.–16. století zná ve stále hojnější míře český název tvrz. Tak např. již k roku 1409 vložil Dobeš z Krnčic Zdenkovi z Radslavic a jeho manželce Anně v zaniklé Střenci u Jestřebí (panství Brtnice) polovinu dvora s polovinou místa opevnění, které jest nazýváno tvrziště (>medietatem Curie cum medietate loci Municipionis, qui dicitur Twrzistye«; ZDB I, 283–284 č. 25). Zřídka se objevuje i termín „propugnaculum“ (ZDB I, 60 č. 313; 60 č. 322), který je u téže lokality (Dl. Brtnice; panství Jihlava) o 4 roky později (1369) zaměněn za obvyklejší termín „municipium“ (ZDB I, 80 č. 165). Ve zprávě z roku 1409 týkající se ZSO Střeně je zajímavý i sám termín „twrzistye“, podle něhož lze usuzovat, že v té době byla tvrz opuštěná. Je však nesporné, že i takovéto pusté místo tvrze či hrádku znamenalo větší majetek, zvláště když nejpracnější část budování celé fortifikace představovaly rozsáhlé zemní úpravy spojené s výkopem příkopů a nasypáváním valů a někdy i vlastního sídelního prostoru. Proto nás nemůže překvapit, že někdy se v pramenech uvádí prodej pustých tvrzí a míst, kde tvrze nebo hrádky stávaly.

Zeměpisné rozšíření hrádků a tvrzí na Jihlavsku a Telečsku je poměrně rovnoměrné, nejvíce je jich prozatím zjištěno na bývalých panstvích Brtnice a Telč. Morfologie drobných středověkých opevnění na jihozápadní Moravě je do značné míry ovlivněna celkovou tvářností Českomoravské vrchoviny a jejím reliefem či polohou jednotlivých osad, v nichž se středověké hrádky a tvrze nacházely. Lze říci, že až na některé výjimky, jako je snad Dlouhá Brtnice (panství Jihlava) (ZDB I, 60 č. 313), zde asi nebyly rozšířeny klasické vodní (blatné) hrádky. Vodou napouštěný příkop je možno předpokládat na ZSO Dašovice (panství Brtnice). Poměrně málo se ve zkoumané oblasti objevují i uměle vyvýšené násypy drobných středověkých opevnění, které jsou tak časté v rovinaté jihomoravské oblasti (Unger 1970, 49; 1971, 349). Částečně nasypány snad byly plošiny hrádku v Dašovicích a na Strělišti (obě lokality panství Brtnice).

Mezi nejčastější polohy (dané však stavem dochování mimo obce), patří opevnění situovaná na ostrožnách. Vyhledávají nejvhodnější, přirozeně chráněné polohy, které jsou většinou zesíleny pouze příkopy přes šíji ostrožny. Pouze v Bransouzích (panství Brtnice) je navíc celý objekt obehán příkopem a valem. Tvar hrádků na ostrožnách je závislý na přírodním reliéfu. Jejich délka dosahuje 30 m. V oblasti jihozápadní Moravy byly jistě rozšířeny i proto, že ostrožných poloh je zde dostatek. Tento typ opevnění známe například ze Stonařova, Kostelce u Jihlavy (obě lokality panství Jihlava), Bransouz a Přímělkova (obě lokality panství Brtnice). Zvláštním případem výšinných opevnění jsou fortifikace na okrajích plošin a teras. Mezi tyto typy patřila asi tvrz v Přímělkově (jsou zde dvě lokality, a to tvrz v obci a hrádek na ostrohu při soutoku Brtničky a Jihlavy), a hrádek na zaniklé osadě Čížov (panství Brtnice). Tato lokalita však představuje již přechod k typu opevnění rovinného. K drobným

1

2

Tab. 1 – Obr. 1. Radonín (okr. Třebíč), val a příkop hrádku Stříliště. Vpravo je vlastní těleso obytné plošiny fortifikace. Obr. 2. Svojkovice (okr. Jihlava), val a příkop hrádku na ZŠO Stítky. Vlastní obytná plošina je vlevo.

středověkým opevněním na vrcholech, spíše však již k rovinným opevněním na plošinách náleží Střiliště (panství Brtnice). Rovinná opevnění jsou v regionu poměrně hojně zastoupena. Měla většinou pravidelný kruhový, oválný nebo čtverhranný tvar obehnaný příkopem. Známe je ze ZSO Dašovice (čtverhranný), Štítky (panství Želetava), Čížov a náleží k nim i Střiliště. Tento typ hrádků a tvrzí stával jistě i v řadě dalších dosud existujících sídlišť, kde se však vlivem pozdější zástavby po nich již žádné materiální pozůstatky nedochovaly. Ve dvou případech, a to na ZSO Čížov a ZSO Štítky, bylo zjištěno zdvojení příkopů. Velikost vnitřních opevněných prostor drobných středověkých opevnění se pohybovala od 17 do 30 metrů, šířka příkopů 6–15 m, jejich hloubka byla až 5 m.

Lze konstatovat, že převažují půdorysy o rozměrech 20–30 m a s příkopy širokými asi 8 až 10 m. Mezi největší lokality patří hrádky na ZSO Štítky u Želetavy (panství Želetava) a Bransouze (panství Brtnice) o rozměrech kolem 30 m. Nejmenší je hrádek na ZSO Čížov u St. Říše (panství Brtnice), jehož dochovaná část dovoluje odhadnout velikost sídelní plochy na kruh o průměru 16–17 m.

Pro poznání urbanistické dispozice středověkých osad a jejich rozčlenění a struktury je důležité zjištění vztahu vlastního sídliště a drobného středověkého opevnění. Ve studované oblasti se setkáváme se třemi různými typy vzájemné polohy drobného středověkého opevnění a osady. Bylo prokázáno, že opevněné ostrožny jsou situovány mimo vlastní sídliště, což je dáno přírodními podmínkami, tedy nutností zakládat sídliště v rovině či údolí, na rozdíl od potřeby založit hrádek v poloze co nejvíce chráněné a co nejsnáze hajitelné. Vzdálenost hrádků na ostrožnách od osad však nepřesahuje 1 km, což odpovídá tzv. bezpečnostní zóně (Smetánka-Škabrada 1975, 83–84). Nutnost budovat hrádek nebo tvrz v bezprostřední blízkosti vesnice nebo přímo v ní vyplývá i z faktu, že drobný šlechtic byl více vázán ke svému majetku, který se často skládal jen z jedné vesnice či její části (Unger 1970, 49). Někdy musel i sám provádět různé hospodářské práce a byl nucen vykonávat dozor nad svým panstvím.

Další polohou drobných středověkých opevnění je jejich situování na okraji osad. Typickým příkladem jsou Dašovice (panství Brtnice), kde hrádek jakoby uzavírá dispozici osady půdorysně uspořádané jako krátká dvojřadá lesní lánová ves s přechodem k návesnímu typu. V čele a ose zástavby stával patrně i hrádek na zaniklé středověké osadě Štítky (panství Želetava). U drobných středověkých opevnění stávajících v dnešních osadách lze o vztahu k půdorysnému uspořádání vesnice uvažovat jen s velkou rezervou. V některých případech, jako například v Přímělkově (panství Brtnice), snad tvrz stávala na opačném břehu potoka naproti osadě. V Heralticích (panství Brtnice) se tvrz nacházela na okraji osady naproti kostelu. V podobné poloze byla možná situována i tvrz ve Staré Říši (panství Brtnice). Na Moravě máme tuto situaci zjištěnu například na zaniklém středověkém městečku Potvorovice (okr. Hodonín) (Měřínský 1976a, v tisku) a z archeologicky prozkoumaných lokalit je tato situace doložena na zaniklé středověké osadě Koválov u Zabčic (okr. Brno-venkov) (Měřínský-Unger 1976, v tisku). Ve studovaném materiálu se nepodařilo zjistit polohu tvrze či hrádku uprostřed vesnice. Je známo, že tato poloha se vyskytuje poměrně málo. Jako třetí typ se objevuje samostatně stojící hrádek bez přítomnosti sídliště v okolí. Příkladem takového opevnění je Střiliště u Radonína (panství Brtnice).

Znovu zdůrazňuji, že morfologie drobných středověkých opevnění je ve zkoumaném regionu silně závislá na reliefu terénu a vzájemném vztahu hrádků a sídlišť. Drobná středověká opevnění začleněná do půdorysů osad, a tedy v ní-

žinné situaci (blatné a rovinné), mají tendenci k pravidelným geometrickým tvarům, ať již čtvercového, oválného či kruhového půdorysu. Jsou obehnána jednoduchým nebo dvojitým věncem příkopů. Opevnění na ostrožnách jsou situována mimo osady a vyhledávají z hlediska obrany co nejvýhodnější terén. Vyznačují se nepravidelným půdorysem závislým na charakteru terénu.

Složitou otázkou zůstává datování drobných středověkých opevnění a otázka jejich vzniku a doby zániku. Jsou-li typy opevnění na ostrožnách starší než pravidelné typy v rovině, může většinou rozhodnout jedině archeologický výzkum. Ten by také mohl případ od případu datovat jednotlivá opevnění. Například vznik hrádku na Čížově (panství Brtnice) datuje J. Bláha (1976, 16–17) již do 1. poloviny 13. století. Historické prameny nám o původu a o počátcích drobných středověkých opevnění mnoho neříkají. O hrádcích a tvrzcích se v nich většinou začíná hovořit až od 2. poloviny 14. století, od založení zemských desk. U hrádku a tvrze v Přímělkově je patrně časová následnost. Podobný případ známe například na zaniklé středověké osadě Mstěnice, kde hrádky předcházejí tvrz stojící v osadě (Nekuda 1972, 17–21). Zdá se, že dobou největšího rozkvětu drobných středověkých fortifikací byla 2. polovina 13. a 14. století. Pak se jejich počet začíná zmenšovat. Svou roli při tomto procesu asi sehrála pauperizace a úpadek drobné šlechty, se kterou jsou tyto objekty nerozlučně spjaty, vliv válečných událostí 15. století a možná i rozvoj vojenské techniky a vojenství vůbec v tomto období (vezmeme-li v úvahu obrannou funkci hrádků a tvrzí) i změněný názor na životní styl a způsob bydlení v 16. století. U některých lokalit vidíme, že zanikají v okamžiku, kdy se osada s tvrzí dostává z majetku drobného feudála do rámce většího dominia. Příkladem nám může být třeba Dlouhá Brtnice (panství Jihlava), která se roku 1542 stává součástí jihlavského městského panství. Podobně tomu asi je i v Bransouzích (panství Brtnice) a na dalších lokalitách. Také na Telečsku zaniká, jak zjistil J. Bláha (1976, 16–17), většina tvrzí po připojení drobných statků k panství pánů z Hradce. Drobné středověké opevnění ztrácí v těchto případech svoji hlavní funkci – funkci sídelní, a jestliže nedostane funkci novou (např. hospodářskou, strážní a vojenskou, atd.), musí zákonitě zaniknout. Proto asi také na místech některých tvrzí vznikají po jejich začlenění do větších dominií panské dvory (Přímělkov, Heraltice). Tvrze a hrádky na pustých středověkých osadách zanikají jistě spolu s celým sídlištěm. Bez sídliště ztrácela totiž většinou jejich existence smysl. Hlavní funkcí drobných středověkých opevnění byla funkce sídelní, spojená s funkcí obrannou a vojenskou. Důležitá byla i funkce organizačně – správní, uvážíme-li fakt, že hrádek či tvrz býval středem určité správní jednotky – panství, které v té době tvořila někdy jen jedna vesnice nebo částí vesnic. Hospodářskou funkci plnil pravděpodobně dvůr stojící v těsné blízkosti tvrze. Některé objekty byly přechodnou formou mezi hospodářským dvorem a tvrzí (Unger 1976, 59). Jak již bylo jednou řečeno, drobná středověká opevnění jsou ve velké míře spojena s drobnou šlechtou. Je nutno upozornit na složitost situace s určením funkcí těchto objektů, uvážíme-li, že tyto fortifikace existují v období největší feudální roztržitésti a za velmi složitých majetko-právních vztahů na středověké vesnici. To se musí komplikovaně odrážet v postavení i vztazích drobné šlechty a funkcí drobných středověkých opevnění. Stačí připomenout jen dělení některých tvrzí až na pět částí patřících různým feudálům nebo na tzv. manský systém.

Příkladem může být třeba tvrz uváděná na ZSO Střeneč u Jestřebí (panství Brtnice). Ta byla podle historických zpráv z roku 1408 a 1409 rozdělena mezi dva majitele (P II, 135 č. 603; ZDB I, 283–284 č. 25). Podobně byla dělena i tvrz v Dlouhé Brtnici (panství Jihlava), jak to dokládá řada zpráv z rozmezí

let 1365 (ZDB I, 60 č. 313) až 1373 (ZDB I, 106 č. 107). Tvrz v Heralticích se dokonce v roce 1415 dělila na 5 dílů (P II, 333) a v roce 1464 jsou zde uváděny části čtyři (PIV, 101 č. 432). Zůstává otázkou, jakým způsobem se v podobných případech jednotliví vlastníci podíleli na užívání drobné středověké fortifikace. Docházelo při tom k řadě sporů dosvědčených v pùhonech. Tak například v pùhonu z roku 1408, jenž se týká ZSO Střeneč (panství Brtnice) pohnal Dobeš z Krnčic Ondřeje z Trenče, »proto, že mi vpadl v puol mé tvrze v Střeneči a drží ji mi mocí a bez práva a to jest vlastní dědictví« (P II, 135 č. 603). Někdy tyto spory končily i devastováním celého objektu. O tom máme zprávu z roku 1415 týkající se tvrze v Heralticích (panství Brtnice). Podle zápisu v pùhonech Smil z Heraltic vpadl toho roku v díl heraltické tvrze patřící Joštovi Hechtovi z Rosic a jak je dále v prameni uvedeno »ten mi jest proň zbořen« (rozuměj díl tvrze; P II, 362 č. 1470). Pokud jde o manský systém, můžeme si uvést například majitele hrádku v Bransouzích (panství Brtnice), kteří bývali many třebíčského kláštera (Dvorský 1906, 177), anebo vlastníky petrovické tvrze (panství Brtnice), jež podle pùhonů z roku 1464 a 1466 byli many hradu Rokštejna (P IV, 218 č. 940a; 154 č. 773; 213 č. 908).

Nakonec bych chtěl znovu konstatovat, že závěry obsažené v tomto příspěvku mají pouze pracovní ráz a další výzkum na nich může mnoho pozměnit. Důležité poznatky pro datování existence jednotlivých hrádků a tvrzí, jejich půdorysný vývoj a celkovou dispozici i funkci může přinést archeologický výzkum. Mnoho nového jak o trvání, tak i o některých majetko-právních vztazích a funkci drobných středověkých opevnění lze očekávat od podrobné analýzy historických pramenů týkajících se jednotlivých lokalit.

Literatura

- Bláha J., 1968: Vývoj osídlení jihozápadní Moravy do doby husitské (se zvláštním zřetelem k osídlení středověkému), díl I–III. Rkp. nepubl. dipl. práce na katedře prehistorie FF UJEP v Brně. Brno.
- 1976: K problematice drobných středověkých opevnění v horním Podyjí, Odraz feudalismu v hmotné kultuře vesnice 13.–15. století. Celostátní seminář archeologů středověku, Mikulov 76, teze referátů a sdělení, 16–17. Mikulov.
- Červinka I. L., 1942: Zapomenuté hrady, hrádky a tvrze moravské. Rkp. AÚ ČSAV v Brně, i. č. 53 538. Brno.
- Dvorský F., 1906: Vlastivěda moravská, Třebický okres. Brno.
- Hosák L., 1931: Zaniklé osady na Moravě, ČVMSO XLIV, 33–55.
- 1938: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha.
- 1967: Přehled historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalismu do roku 1848. Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Úvodní svazek. Ostrava.
- Měřinský Z., 1976: Průzkum zaniklých středověkých osad na moravské straně Českomoravské vrchoviny v letech 1962–1970, AR XXVIII, 405–417, 479.
- 1976a: Průzkum v místech zaniklé středověké osady Potvorovice (okr. Hodonín), PV 1975, v tisku. Brno.
- Měřinský Z.–Kostelníková M., 1976: Mazanice s otiskem tkaniny ze zaniklé středověké osady Čížov u Staré Říše (okr. Jihlava), AR XXIX, 203, 240.
- Měřinský Z.–Unger J., 1976: Záchranný výzkum na zaniklé středověké osadě Koválov u Žabčic (okr. Brno-venkov), PV 1975, v tisku. Brno.
- Nekuda V., 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno.
- 1972: Středověká ves Mstěnice. Deset let archeologického výzkumu 1960–1970, VVM XXIV, 12–47.

- P: Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŭhonné a nálezové II. Brunae MDCCCLXXIII, IV. Brunae MDCCCLXXXI (ed. V. Brandl).
- Pátek J., 1901: Vlastivěda moravská, Jihlavský okres. Brno.
- Smetánka Z.—Škabrada J., 1975: Třebonín na Časlavsku v raném středověku (Povrchový průzkum), AR XXVII, 72—85.
- Tiray J., 1913: Vlastivěda moravská, Telecký okres. Brno.
- Unger J., 1968: Moravská drobná středověká opevnění v období vrcholného feudalismu. Rkp. nepubl. disert. práce uloř. na katedře prehistorie FF UJEP v Brně. Brno.
- 1970: Archeologický výzkum středověkých hrádkŭ na jižní Moravě se zvláštním zřetelem na výsledky výzkumu v Popicích pod Palavou, VVM XXII, 43—51.
  - 1971: Moravská tvrziště v pověstech, VVM XXIII, 346—351.
  - 1976: Problémy výzkumu opevněných sídel drobných feudálŭ na Moravě, AR XXVIII, 56—63.
- ZDB: Moravské zemské desky, kraj brněnský (I. sv. Die Landtafel des Markgraft-humes Mähren — Brünnner Cuda) I. Brünn 1856 (ed. P. Ritter v. Chlumecky, J. Chytil, C. Demuth, A. R. v. Wolfskron); II. Praha 1950 (ed. T. Kalina); III. Praha 1957 (ed. M. Rohlík).

Mittelalterliche Hausberge und Festen in Südwestmähren (Gegend Jihlava und Telč)

Mittelalterliche Hausberge und Festen sind eine wichtige Komponente der archäologischen Lokalitäten auf dem Höhenzug Českomoravská vrchovina und wurden deshalb zum Gegenstand umfassender Untersuchungen. Mit Hilfe von Auszügen aus der Literatur und historischen Quellen, von denen vorläufig nur ein Minderteil (ZDB und P) bearbeitet wurde, und im Zuge von Oberflächenerkundungen des Geländes, hat man im Untersuchungsgebiet (den ehemaligen Herrschaften Jihlava, Batelov, Třeřt, Želetava, Nová Říše, Brtnice und Luka nad Jihlavou) bisher 37 kleine mittelalterliche Befestigungen registriert.

An 18 dieser Lokalitäten blieben materielle Überreste der betreffende Objekte erhalten (Wälle, Gräben, Reste des Mauerwerks in späteren Objekten usw.) und in anderen Fällen kann man voraussetzen, daß Baureste solcher Festen im Mauerwerk herrschaftlicher Schlösser (Třeřt, Okřířky, Přiseka, Želetava, Kněžice) verborgen sind. Von weiteren 18 Dörfern leiteten kleine Feudalherren ihren Namen ab. Obwohl man natürlich nicht nur nach dem Adelsprädikat den Schluß ziehen kann, daß im Dorf eine Feste stand, sind solche Lokalitäten von Fall zu Fall eingehend zu untersuchen und man hat vor allem eine gründliche Analyse des gesamten Quellenmaterials vorzunehmen.

Die Morphologie der kleinen mittelalterlichen Befestigungen Südwestmährens hängt stark vom Gelände-relief und der gegenseitigen Beziehung zwischen Hausberg und Siedlung ab. Wenn die Befestigung in ebener Lage, in die Siedlung eingegliedert wurde, neigt ihr Grundriß zu regelmäßigen geometrischen Formen, sei es nun viereckigen, ovalen oder kreisförmigen Charakters. Umgeben sind sie in solchen Fällen von einem einfachen oder doppelten Grabenkranz. Befestigungen, die auf Landzungen außerhalb von Siedlungen lagen und das im Wehrsinn günstigste Gelände suchten, zeichnen sich durch einen unregelmäßigen, vom Geländecharakter diktierten Grundriß aus. Die Befestigung besteht in der Regel nur aus einem die Landzungenfläche schneidenden Graben. Befestigungen in höheren Lagen sind meist nicht mehr als 1 km von der Siedlung entfernt, zu der sie gehörten. Zu den häufigsten (abgesehen von dem Erhaltungszustand außerhalb der Gemeinde) gehören die auf Landzungen angelegten Befestigungen. Der zweithäufigste Typ sind runde, ovale oder viereckige Hausberge Tiefenlagen, die man mit Wall und Graben geschützt hat. Von wenigen Ausnahmen abgesehen, waren auf dem Höhenzug Českomoravská vrchovina sogenannte Sumpfkastelle kaum vorhanden und relativ selten erschienen dort mittelalterliche kleine Befestigungen auf künstlich erhöhten Stellen. Hausberge

in ebener Lage befanden sich am Rand der mittelalterlichen Dörfer, entweder an der Front ihrer Achse oder an der Seite, oft gegenüber der Kirche.

Die Zeit der Hochblüte dieser Befestigungen fällt anscheinend in die zweite Hälfte des 13. und 14. Jahrhunderts. Dann beginnt sich ihre Zahl zu verringern; die Gründe sind in der Pauperisierung und dem Verfall des Kleinadels, mit dessen Existenz diese Objekte untrennbar verknüpft waren, in den kriegerischen Wirren des 15. Jahrhunderts, vielleicht auch der Entwicklung der militärischen Technik und den gewandelten Ansichten über den Lebensstil und das Wohnen im 16. Jahrhundert zu suchen. Manche Lokalitäten gehen unter, wenn Siedlung und Feste aus dem Eigentum eines kleineren Feudalherrn auf ein größeres Dominium übergeht. In diesem Fall verlor die Feste ihre wichtigste Funktion, die Siedlungsfunktion, und mußte zugrundegehen, wenn sie nicht neue (wirtschaftliche und militärische) Funktionen übernehmen konnte. Abschließend sei betont, daß alle Schlußfolgerungen Arbeitshypothesen vorstellen und von weiteren Forschungen zu berichtigen und genauer zu fassen sind.

Tab. I — Abb. 1. Radonín (Bezirk Třebíč). Wall und Graben des Hausbergs Střfliště. Rechts sieht man den eigentlichen Körper der Wohnfläche.
Abb. 2. Svojkovice (Bezirk Jihlava). Wall und Graben des Hausbergs auf der Wüstung Štítky. Die eigentliche Wohnfläche liegt links.